

Оран М. О.

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

Вершигора С. І.

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПОБУДОВИ ДІАГНОСТИЧНОЇ ПРОГРАМИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНФЛІКТНОЇ ПОВЕДІНКИ ТА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

У статті представлено теоретичне обґрунтування методології вивчення особистісних чинників конфліктної поведінки та конкурентоспроможності. Актуальність дослідження зумовлена зростанням динаміки міжособистісних і соціальних взаємодій у сучасному суспільстві, де здатність ефективно розв'язувати конфлікти та зберігати конкурентоспроможність виступає важливою умовою професійної успішності, та адаптації особистості. У центрі наукового аналізу — пошук валідних психодіагностичних засобів, які дозволяють дослідити не тільки поведінкові прояви конфліктності, а також внутрішні особистісні характеристики, що визначають конкурентні стратегії та стиль поведінки у складних соціальних ситуаціях.

Проаналізовано наукові підходи до розуміння конфліктної поведінки як системного прояву індивідуально-психологічних властивостей особистості. Зокрема, розглянуто конструктивні й деструктивні форми реагування на конфліктні ситуації, що залежать від таких чинників, як рівень тривожності, самоконтролю, емоційної стабільності, домінування або конформності. У статті обґрунтовано доцільність використання комплексу психодіагностичних методик для дослідження вказаних феноменів. Зокрема, для діагностики стилів поведінки в конфліктах доцільним є застосування методики визначення стилів вирішення конфліктів за Томасом, а також української адаптації методики Басса-Дарки, яка дозволяє виявити агресивно-ворожі тенденції в поведінці. Для дослідження конкурентоспроможності пропонується використовувати інструменти, спрямовані на оцінку резильєнтності шкала Коннора-Девідсон (CD-RISC-10), мотиваційних складових досягнення (тест Т. Елерса), а також структури особистісної мотивації (діагностика за Д. Міллманом).

З'ясовано, що дослідження конфліктної поведінки та конкурентоспроможності потребує системного підходу, в якому важливу роль відіграє комплексний аналіз когнітивних, емоційно-вольових і мотиваційних особливостей особистості. Запропонована емпірична програма дослідження дозволяє не лише виявити схильність до певних стилів поведінки, а й спрогнозувати ефективність особистості в умовах соціального суперництва, її готовність до конструктивної взаємодії та психологічну стійкість перед викликами зовнішнього середовища.

Ключові слова: конфлікт, конфліктна поведінка, конкурентоспроможність особистості, конфліктна особистість, поведінка в конфлікті.

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві, що характеризується динамічними соціальними трансформаціями, дослідження особистісних чинників конфліктної поведінки та конкурентоспроможності набуває особливої актуальності. Зростаюча складність міжособистісних взаємодій, високий рівень конкуренції в професійній сфері й постійні зміни в соціокультурному середовищі вимагають глибокого розуміння психологічних механізмів, які визначають поведінку індивіда в конфліктних ситуаціях та його здатність до ефективного самоствердження.

Конфліктна поведінка, як прояв внутрішніх та зовнішніх суперечностей, може бути як деструктивною, так і конструктивною, сприяючи особистісному зростанню та розвитку. Водночас конкурентоспроможність особистості відображає її здатність до адаптації, самореалізації та досягнення успіху в умовах соціальної конкуренції. Розуміння взаємозв'язку між цими феноменами є ключовим для формування стратегій особистісного розвитку та професійного становлення. Здійснюване нами дослідження має на меті проаналізувати взаємозв'язок між конфліктною пове-

дінкою та конкурентоспроможністю особистості. Ми передбачаємо, що конфліктна поведінка є не лише проявом внутрішніх суперечностей, а й відображенням певного рівня особистісної конкурентоспроможності, яка формується у відповідь на соціальні виклики та вимоги. Таким чином, конструктивна взаємодія в умовах конфлікту може виступати одним із механізмів розвитку конкурентоспроможності, сприяючи адаптації, самореалізації та досягненню успіху в професійній сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема конфліктної поведінки традиційно розглядається в міждисциплінарному контексті, на перетині психології, соціології, менеджменту та педагогіки. У психологічній парадигмі психоаналітичний підхід розглядає конфлікти як результат внутрішньої боротьби між структурами особистості (Е. Фромм, З. Фройд), відтак конфліктна поведінка розглядається як відображення внутрішньої конфліктності особистості. Когнітивний підхід акцентує увагу на особливостях сприймання, інтерпретації та оцінки конфліктних ситуацій (А. Бек, Д. Міккенбаум). Соціально-психологічна теорія (Л. Берковіц, Д. Майерс) підкреслює роль міжособистісних стосунків й групової динаміки в формуванні конфліктної поведінки. Як зазначає М. Дойч конфліктна поведінка це специфічна форма соціальної взаємодії, що характеризується протистоянням, емоційною напругою та потребою у домінуванні або захисті власних інтересів. Психолог акцентує увагу й на деструктивних та конструктивних аспектах конфлікту, вважаючи, що конфлікт не є однозначно негативним явищем – його результат залежить від умов та стилю взаємодії [13].

В межах соціальної та поведінкової психології, конфліктну поведінку трактують, як результат соціального навчання й впливу зовнішнього середовища (А. Бандура). Тобто конфліктна поведінка не являється вродженою, а формується через спостереження, моделювання й підкріплення в соціальному середовищі. Напрацювання Бандури демонструють, що конфліктна поведінка залежить від контексту та попереднього досвіду особистості, й не є навченим патерном [14]. У дослідженнях Ф. Зімбардо конфліктна поведінка постає реакцією на соціальний контекст, особливо якщо цей контекст наділяє людину владою або знеособлює іншого. Зімбардо трактує конфліктну поведінку як ситуативно обумовлений феномен, що виникає під впливом ролей, влади, та соціального тиску. Цей підхід контрастує з індивідуалістичними тео-

ріями, що розглядають конфлікт як наслідок особистісних рис чи установок [15].

Конкурентоспроможність особистості, як інтегративна характеристика розглядається з позицій особистісно-орієнтованого підходу (за К. Роджерсом, А. Маслоу) як здатність до самореалізації та автентичного самовираження. У межах компетентнісного підходу конкурентоспроможність трактується як сукупність ключових компетенцій, необхідних для ефективного функціонування в умовах ринку праці. Зокрема, Н. Ничкало у своїх працях наголошує на важливості інтеграції професійних, комунікативних і соціальних компетентностей для забезпечення конкурентоспроможності майбутнього фахівця [8]. О. Кузьміна досліджує формування конкурентоспроможності в контексті розвитку особистості у системі безперервної освіти, акцентуючи увагу на адаптивності, ініціативності та здатності до самонавчання [6].

Постановка завдання. Метою даної публікації є аналіз методології та методики вивчення особистісних чинників, що впливають на конфліктну поведінку та конкурентоспроможність, з урахуванням сучасних теоретичних концепцій.

Виклад основного матеріалу. У нашому дослідженні ми ґрунтуємось на методологічній позиції розуміння конфліктної поведінки як усталеної, відносно стійкої реакції особистості на конфліктні ситуації, що визначає спосіб взаємодії з іншими учасниками конфлікту та впливає на вибір стратегії поведінки в конфлікті. Відтак, маркерами, індикаторами конфліктної поведінки можуть виступати: 1) конфліктність як особистісна риса, 2) асертивність, 3) емоційна реактивність, агресивність, 4) інтернальний/екстернальний локус контролю. Саме тому для аналізу особистісних чинників конфліктної поведінки у нашому дослідженні обрано комплекс методів, які поєднують типологічний підхід до стилів поведінки в конфліктних ситуаціях, а також оцінку емоційно-агресивної та мотиваційної складових.

Використання методики визначення стилів поведінки у конфліктних ситуаціях К. Томаса дозволяє класифікувати індивідуальні стратегії взаємодії у конфліктних обставинах за такими індикаторами: уникнення, суперництво, компроміс, пристосування та співпраця. Як зазначає К. Томас, дані стилі поведінки є вираженням двох базових вимірів – орієнтації на себе та орієнтації на інших, що дозволяє глибше зрозуміти мотиваційну природу конфліктної поведінки [1]. Доповненням до методики Томаса є опитувальник Баса-Дарки, який дає змогу вивчити агре-

сивні тенденції, які можуть бути як відкритими (фізична, вербальна агресія), так і латентними (дратівливість, підозрілість, негативізм). Такий інструмент ґрунтується на уявленнях А. Баса про багатовимірність агресії, що проявляється у поведінкових, емоційних та когнітивних компонентах. Застосування цієї методики дає змогу не лише зафіксувати наявність агресивних установок, але й з'ясувати, якою мірою вони можуть впливати на вибір тієї чи іншої стратегії конфліктної взаємодії [7]. Психологічне осягнення проблеми відповідальності у контексті конфліктної поведінки неминує призводити до питання про спрямованість покладання відповідальності особистістю на себе чи зовнішні фактори. Відомо, що інтернальний локус контролю корелюється з вищою адаптивністю та схильністю до конструктивного вирішення конфліктів, тоді як екстернальний – з уникненням відповідальності та пасивною поведінкою у стресових ситуаціях. З метою діагностики інтернальності/екстернальності локусу контролю використано методику Є. Бажина, яка дає змогу виявити рівень особистісного контролю у сфері досягнень, міжособистісної взаємодії, здоров'я тощо [9].

Передбачаємо, що застосування зазначених методик дасть нам змогу комплексно охопити різні аспекти конфліктної поведінки – від зовнішніх моделей взаємодії до внутрішніх мотиваційних і афективних чинників. Такий підхід забезпечує глибину та валідність аналізу, що є надзвичайно важливим для дослідження взаємозв'язку між конфліктною поведінкою та конкурентоспроможністю особистості. Узагальнено програму емпіричного дослідження конфліктної поведінки особистості представлено у таблиці 1.

Своєю чергою поняття конкурентоспроможності в особистісному контексті набуло актуальності в умовах зростаючої динаміки сучасного професійного середовища та вимог ринку праці. За визначенням М. Портера конкурентоспроможність на макрорівні – це здатність суб'єкта до створення вартості в умовах конкуренції,

а на мікрорівні, у межах особистісного аналізу, це поняття набуває психологічного виміру. Д. Гоулман вважає конкурентоспроможність вирішальним чинником професійного успіху та соціального впливу. Відтак, складовими конкурентоспроможності автор визначає «здатність до саморегуляції, (дозволяє особистості контролювати емоційні реакції, управляти власною поведінкою та підтримувати мотивацію у складних чи стресових ситуаціях), адаптивність (забезпечує швидке пристосування до нових умов, вимог, ролей) та ініціативність (рушійна сила активного входження в нові види діяльності, здатності до проактивного мислення та формування індивідуальної траєкторії розвитку)» [5]. Таким чином, ці три характеристики – саморегуляція, адаптивність і ініціативність – формують основу психологічної готовності до конкуренції, дозволяють особистості не лише ефективно реагувати на зовнішні виклики, а й активно їх формувати.

Українські науковці в сфері психології, соціології, розглядають конкурентоспроможність, як складне інтегративне утворення, що охоплює: мотиваційну сферу, когнітивно-операційні здібності, емоційну саморегуляцію, самоконтроль, адаптацію. Л. Карамушка розглядає конкурентоспроможну особистість як таку, яка характеризується здатністю ефективно функціонувати в умовах динамічного соціального середовища, що передбачає конкуренцію, нестабільність та високий рівень вимог до особистих і професійних якостей [3]. Згідно з моделлю, яку представила науковиця, провідними психологічними передумовами конкурентоспроможності є: адаптивність до змін, самоконтроль, соціальна компетентність, вміння працювати в умовах психологічного напруження [3]. І. Журавльова трактує конкурентоспроможність особистості як її здатність досягати соціально значущих результатів в умовах суперництва, ґрунтуючись на поєднанні соціальних, психологічних і професійних характеристик. В структурі конкурентоспроможності авторка виокремлює такі ключові компоненти,

Таблиця 1

Діагностична програма дослідження конфліктної поведінки особистості

Індикатор	Показники	Методика
Стиль поведінки в конфлікті	Уникнення, суперництво, компроміс, пристосування, співпраця	Опитувальник Томаса
Рівень агресивності й конфліктності	Фізична, вербальна агресія, дратівливість, підозрілість тощо	Шкала агресивності Басса–Дарки (укр.адаптація)
Суб'єктивний контроль	Інтернальність / екстернальність у різних сферах	Методика дослідження суб'єктивного контролю (Є. Бажин)

як професійна компетентність, комунікативна активність, креативність, стресостійкість та позитивна «Я-концепція» [2; 10]. Крім того, креативність забезпечує пошук нестандартних шляхів досягнення цілей у ситуації суперництва або непередбачуваного середовища, а професійна компетентність – базу для впевненої самопрезентації, що також знижує рівень конфліктогенності в комунікації. Отже, модель І. Журавльової демонструє тісний зв'язок між характеристиками конкурентоспроможності та схильністю до конструктивної чи деструктивної конфліктної поведінки, що є надзвичайно важливим у контексті нашого дослідження.

Дослідження І. Ковальчук дало змогу виокремити істотні складові формування конкурентоспроможності майбутнього фахівця: професійна мотивація, розвинений самоменеджмент та здатність приймати рішення в умовах невизначеності. Ці компоненти формують внутрішню стійкість особистості в ситуаціях суперництва, стресу та конфліктів. Відтак професійна мотивація визначає спрямованість особистості на досягнення цілей у майбутній сфері діяльності, що забезпечує послідовність поведінки навіть за умов зовнішніх бар'єрів. А високий рівень самоменеджменту дозволяє особистості організовувати свій час, ресурси, емоції, що значно зменшує ймовірність емоційної нестабільності – ключового тригера конфліктної поведінки. [4].

В українському науковому дискурсі конкурентоспроможність особистості розглядається як мультифакторне утворення, що поєднує індивідуально-психологічні, соціально-комунікативні та професійно-когнітивні характеристики. Дослідники, зокрема Л. Карамушка, І. Журавльова, І. Ковальчук акцентують увагу на значенні адаптивності, саморозвитку, емоційного інтелекту та готовності до змін у формуванні конкурентоспроможної поведінки. Утім, на формування цих якостей значний вплив мають глибинні особистісні чинники — передусім мотиваційна сфера, яка детермінує загальну поведінкову стратегію

особистості у конкурентному середовищі. Саме тому в структурі емпіричного дослідження передбачено оцінку якісних характеристик мотиваційної сфери, що дозволяє комплексно аналізувати особистісні засади конкурентоспроможності. Для вивчення мотиваційної складової ми плануємо використовувати опитувальник Т. Елерса, що дає змогу діагностувати спрямованість мотивації на досягнення успіху або уникнення невдачі. Цей показник є важливим для прогнозування конфліктної поведінки: зокрема, орієнтація на уникнення невдачі часто корелює з унікальними або захисними стратегіями у конфліктній ситуації, тоді як мотивація до досягнення – із проактивністю й конструктивною взаємодією [11]. Доповненням до цього виступає методика Д. Міллмана, яка дозволяє виявити домінуючі мотиви, що формують конкурентну поведінку в соціальній та професійній сферах [12]. Вона дає змогу структурувати мотиваційний профіль особистості, зокрема визначити пріоритетність досягнень, влади, самореалізації чи соціального визнання як рушіїв конкурентної активності. До програми емпіричного дослідження долучено також шкалу резильєнтності Коннора–Девідсона (CD-RISC-10). Рівень резильєнтності (психологічної стійкості до стресу й невизначеності) виступає критичним чинником у контексті вивчення конкурентоспроможності особистості, оскільки саме стійкість до зовнішніх впливів дозволяє зберігати ефективність у конкурентному та конфліктогенному середовищі [8].

Таким чином, обрані методики в комплексі дозволяють визначити провідні мотиваційні орієнтації, стресостійкість і типові моделі конфліктної поведінки, що в подальшому дає змогу з'ясувати їх кореляцію із рівнем прояву конкурентоспроможності та схильності до конфліктної взаємодії. Узагальнено програму емпіричного дослідження конкурентоспроможності особистості представлено у таблиці 2.

Висновки. У межах нашого дослідження конфліктна поведінка та конкурентоспроможність розглядаються як взаємопов'язані психологічні

Таблиця 2

Діагностична програма дослідження конкурентоспроможності особистості

Індикатор	Показники	Методика
Психологічна стійкість (резильєнтність)	Адаптивність, емоційна стабільність, витривалість	Шкала резильєнтності Коннора–Девідсона (CD-RISC-10)
Мотивація досягнення успіху	Прагнення досягнень, уникнення невдач	Опитувальник Т. Елерс
Мотиваційна структура особистості	Влада, підтримка, автономія, самореалізація тощо	Методика Д. Міллмана

утворення, що формують адаптивний потенціал особистості в професійній та міжособистісній взаємодії. Конфліктна поведінка може як знижувати ефективність соціального функціонування, так і бути чинником мобілізації ресурсів особистості за умов конструктивної реалізації. Натомість конкурентоспроможність – це комплексна характеристика, яка відображає здатність до досягнення успіху в умовах соціального суперництва. З метою емпіричної операціоналізації досліджуваних понять було виокремлено ключові індикатори обох феноменів, кожен із яких має теоретичне обґрунтування, що базується на сучасних психологічних концепціях.

Конфліктна поведінка представлена через індикатори: 1) конфліктність як особистісна риса, що проявляється у схильності до суперечок, незгоди та неефективної комунікації; 2) асертивність, як здатність конструктивно виражати свої почуття й інтереси без порушення прав інших, є альтернативою агресивній або пасивній поведінці; 3) реактивність / агресивність, як емоційно забарвлена реакція на загрозу або незгоду, що часто трансформується у конфлікт; 4) характеристики локусу контролю, який визначає, наскільки особистість сприймає себе відповідальною за результати конфліктних чи конкурентних взаємодій.

Конкурентоспроможність проаналізована через такі психологічні індикатори: 1) мотивація досягнення, що сприяє прояву ініціативності, наполегливості та ефективної діяльності в умовах конкуренції; 2) стресостійкість (резильєнтність) як здатність зберігати функціональну активність у стресогенних, динамічних ситуаціях, які є типовими для конкурентного середовища; 3) Я-концепція / самооцінка – внутрішнє уявлення про себе, що визначає готовність до змагання, впевненість у своїх силах та суб'єкту позицію у спілкуванні.

Створення діагностичної програми здійснено з урахуванням наукової валідності, культурної релевантності та відсутності авторства у представників країни-агресора. Методики адаптовані до українського контексту або створені на основі західних підходів. Обраний діагностичний інструментарій забезпечує інтегральний підхід до вивчення особистості – крізь призму її конкурентного потенціалу, мотиваційних установок та емоційної стійкості, що, у сукупності, формує основу як конкурентоспроможної, так і неконфліктної поведінки. Вважаємо, що використання комплексу методик у межах нашого дослідження дасть змогу всебічно діагностувати особливості взаємозв'язків між конкурентоспроможністю особистості та схильністю до конфліктної поведінки.

Список літератури:

1. Березовська Л.І. Психологія конфлікту : навч.-метод. посіб. / Л. І. Березовська О. С. Юрков. Мукачево : МДУ, 2016. 201 с.
2. Журавльова І.В. Конкурентоспроможність особистості як соціально-психологічна проблема / І. В. Журавльова / *Наук. вісник Херсон. держ. ун-ту. Сер. : Психологічні науки*. 2020. Т. 2, № 3. С. 42–48.
3. Карамушка Л. М. Психологічні чинники конкурентоспроможності особистості в професійному середовищі / Л. М. Карамушка / *Психологія і суспільство*. 2019. № 1. С. 5–14.
4. Ковальчук І.І. Формування конкурентоспроможності майбутнього фахівця у процесі професійної підготовки / І. І. Ковальчук / *Професійна освіта: педагогіка і психологія*. 2017. № 3(26). С. 56–60.
5. Коқун О.М. Резилієнс-довідник : практич. посіб. / О. М. Коқун Т. І. Мельничук. Київ : Ін-т психол. ім. Г. С. Костюка НАПН України, 2023. 25 с.
6. Кузьміна О.М. Формування конкурентоспроможності особистості в умовах модернізації освіти / О. М. Кузьміна / *Професійна освіта: проблеми і перспективи*. 2015. № 3. С. 12–17.
7. Магомедшаріпова Є.Д. Агресія та вимір агресивності за методикою Басса-Дарки / Є. Д. Магомедшаріпова / *Світова наука*. 2020. № 3(36). С. 322–325.
8. Ничкало Н. Г. Сучасні підходи до професійної освіти : теорія і практика / Н. Г. Ничкало. Київ : Пед. думка, 2010. 224 с.
9. Оттич О.М. Психологія конфлікту : навч.-метод. посіб. / О. М. Оттич. Київ : ІТЗН НАПН України, 2008. 422 с.
10. Потапчук Є. Резильєнтність – потенціал відновлення особистості у складних життєвих обставинах / Є. Потапчук, О. Поліщук / *Психологічний журнал*. 2023. № 11. С. 45–52.
11. Агресивність особистості як фактор поведінки [Електронний ресурс]. URL: <https://ojs.uem.edu.ua/index.php/spn/article/download/563/1195>. Дата звернення: 28.05.2025.
12. Формування конкурентоспроможності студентів [Електронний ресурс]. URL: <https://surl.li/xmrboo>. Дата звернення: 28.05.2025.
13. Bandura A. Теорія соціального навчання агресії / A. Bandura. In: *Контроль агресії*. London : Routledge, 2017. С. 201–252.

14. Deutsch M. The resolution of conflict: Constructive and destructive processes / M. Deutsch / *American Behavioral Scientist*. 1973. Vol. 17, № 2. P. 248–248.
15. Zimbardo P. G. The Lucifer Effect: Understanding How Good People Turn Evil / P. G. Zimbardo. New York : Random House, 2007. 551 p.

Orap M. O., Vershyhora S. I. THEORETICAL FUNDAMENTALS FOR BUILDING A DIAGNOSTIC PROGRAM TO STUDY CONFLICT BEHAVIOR AND COMPETITIVENESS OF AN INDIVIDUAL

The article presents a theoretical justification for the methodology for studying personal factors of conflict behavior and competitiveness. The relevance of the study is due to the growth of the dynamics of interpersonal and social interactions in modern society, where the ability to effectively resolve conflicts and maintain competitiveness is an important condition for professional success and personal adaptation. The focus of the scientific analysis is the search for valid psychodiagnostic tools that allow studying not only behavioral manifestations of conflict, but also internal personal characteristics that determine competitive strategies and behavior style in complex social situations.

The scientific approaches to understanding conflict behavior as a systemic manifestation of individual psychological properties of the personality are analyzed. In particular, constructive and destructive forms of response to conflict situations are considered, which depend on such factors as the level of anxiety, self-control, emotional stability, dominance or conformity. The article substantiates the feasibility of using a complex of psychodiagnostic techniques to study the above phenomena. In particular, for the diagnosis of behavioral styles in conflicts, it is advisable to use the method of determining conflict resolution styles according to Thomas, as well as the Ukrainian adaptation of the Bass-Darka method, which allows you to identify aggressive-hostile tendencies in behavior. To study competitiveness, it is proposed to use tools aimed at assessing resilience, the Connor-Davidson scale (CD-RISC-10), motivational components of achievement (T. Ehlers test), as well as the structure of personal motivation (diagnostics according to D. Millman).

It was found that the study of conflict behavior and competitiveness requires a systemic approach, in which an important role is played by a comprehensive analysis of the cognitive, emotional-volitional and motivational characteristics of the individual. The proposed empirical research program allows not only to identify a tendency to certain behavioral styles, but also to predict the effectiveness of the individual in conditions of social rivalry, his readiness for constructive interaction and psychological resilience to the challenges of the external environment.

Key words: conflict, conflict behavior, competitiveness of the individual, conflict personality, behavior in conflict.